

Щиро вітаючи В. В. Моргуна з ювілеєм, успішним творчим життям, високою державною відзнакою, Державна служба з охорони прав на сорти рослин, Український інститут експертизи сортів рослин і редколегія журналу „Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин” зичить йому високої наснаги, плідного творчого довголіття і приєднується до побажань авторів „Вік зрілості і мудрості” В. М. Малася і В. М. Гаверілюка.

*Голова Держсортслужби Хаджиматов В. А.,
Директор УІЕСР Гончарук В. Я., Головний
редактор журналу Шелепов В. В.*

УДК 633.11: 631.526

ВІК ЗРІЛОСТІ І МУДРОСТІ

*В. М. Маласяй, кандидат сільськогосподарських наук
Українська державна насіннева інспекція,*

*В. М. Гаверілюк, кандидат сільськогосподарських наук
Інститут фізіології рослин і генетики НАН України*

За визначний особистий внесок у розвиток вітчизняної аграрної науки, створення й впровадження у виробництво високопродуктивних сортів та гібридів сільськогосподарських культур Указом Президента України присвоєно звання Герой України з врученням ордена Держави Володимирі Васильовичу Моргуну - директорі Інституту фізіології рослин і генетики НАН України, доктору біологічних наук, професору, академіку НАН України. Писати про В.В.Моргуна легко і водночас - надзвичайно важко. Легко - бо немає жодної потреби з-поміж подій

буденних, пересічних видобувати яскравіші та промовистіші, аби засвідчити й потвердити ту чи іншу рису його вдачі: їх, цих промовистих свідчень - хоч греблю гати! Важко - бо спробуйте-но убгати в куценьку журнальну публікацію все, нащо годилося б і хотілося б звернути увагу! З огляду на це постараємося обмежитись лише сухою констатацією подій і фактів, залишивши за читачем право на їх оцінку та осмислення.

Володимир Васильович Моргун народився 10 березня 1938 р. у селі Новоселиця Чигиринського району Черкаської області. Закінчив Знам'янський сільськогосподарський технікум, а відтак - агрономічний факультет Української сільськогосподарської академії. Наукову діяльність розпочав студентом. У 1964-1967 рр. навчався в аспірантурі УСГА за спеціальністю „Генетика”. Із 1974 р. - завідувач відділу експериментального мутагенезу в Інституті молекулярної біології і генетики АН УРСР. У 1986 р. обраний директором Інституту фізіології рослин АН УРСР, який після об'єднання з генетичними відділами Інституту молекулярної біології і генетики реорганізовано в Інститут фізіології рослин і генетики НАН України. У 42 роки захистив докторську дисертацію, в 47 - його обрано членом-кореспондентом АН УРСР, а в 52 - академіком НАН України.

Ім'я В. В. Моргуна добре відоме в світових наукових колах як ученого яск-

равого таланту, видатного селекціонера, наукові роботи якого присвячені дослідженням у галузі генетики і селекції рослин, генетичної інженерії, біотехнології та фізіологічної генетики, розробки теорії індукованої мутаційної мінливості рослин. Для цього, зазначимо, потрібні як глибокі; й різнобічні фундаментальні знання, так і виняткова, творча інтуїція.

Головним напрямом досліджень В. В. Моргуна було і залишається генетичне поліпшення найважливіших для України сільськогосподарських культур - пшениці та кукурудзи. Володимир Васильович розвинув теорію індукованої мутаційної мінливості та обґрунтував новий напрям генетичного поліпшення рослин - мутаційну селекцію. Йому належить першість у виявленні мутаційної активності низки хімічних речовин і фізичних чинників, у тому числі й факторів навколишнього середовища. Учений розкрив генетичну природу мутацій, створив унікальні форми рослин, що ознаменували розвиток окремих напрямів генетико-селекційних досліджень.

Широке визнання дістали праці В. В. Моргуна з питань теорії і методів гетерозисної селекції кукурудзи створення нового типу напівкарликових сортів пшениці озимої, що поклали початок "зеленій революції" в Україні. Йому належить першість у розробці методів практичного використання індукованих мутантів, а також у розвитку наукових основ ведення на-сінництва мутантних сортів сільськогосподарських культур.

Науковий інтерес та діяльність вченого виходять за межі академічних програм. В. В. Моргун виконав унікальні дослідження щодо генетичної загрози наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Значно вища (у 8-12 разів) порівняно із спонтанним рівнем частота хромосомних аберацій та видимих мутацій у рослин, вирощених у цій зоні, свідчить про те, що Чорнобильська зона навіть через 20 років після аварії продовжує бути генетично небезпечною.

Характерною особливістю діяльності академіка В. В. Моргуна є не лише ширина наукових інтересів та пошуків. У кожній сфері експериментальних пошуків він запропонував нові, оригінальні підходи до дослідження різноманітних біологічних явищ і процесів. Значне місце у дослідженнях ученого відведено фор-

муванню принципово нової філософії щодо генетичної інженерії, біотехнології та фізіологічної генетики. Володимир Васильович уперше на рослинах здійснив всебічну оцінку генетичної активності нативних і модифікованих екзогенних ДНК, за їх допомогою впровадив безвекторне перенесення низки генів кукурудзи від донора до реципієнта за типом генетичної трансформації. Разом із колегами отримав перші в Україні трансгенні рослини кукурудзи. На той час це були пріоритетні дослідження не лише в Україні, а й у світі. Використавши в процесі гібридизації гамма-опромінений пилок, дослідник виявив мутаційні втрати батьківських алелів. Це явище, назване імітацією гібридизації, що відіграє важливу еволюційну роль, зокрема у видоутворенні, було застосоване ученим для пришвидшення створення нових форм рослин. На прикладі отриманих багато-маркерних мутацій він обґрунтував наукове уявлення про комплексний характер індукованого мутаційного процесу, покладеного в основу мутаційної селекції за цілою низкою кількісних ознак. Лише побіжний перелік напрямів наукових пошуків В. В. Моргуна засвідчує його непересічну працездатність та високий професіоналізм, що врешті й дали йому змогу стати загальноновизнаним авторитетом у своїй галузі.

Якщо ж поглянути на досягнуте вченим, так би мовити, в практичній площині, то воно матиме такий вигляд. Створено 86 сортів і гібридів різних культур, які занесені до Державного реєстру сортів рослин України. Вперше за всю історію вітчизняного держсортотвищування сорти пшениці озимої селекції академіка НАН України В. В. Моргуна - Смуглянка, Золотоколоса та Фаворитка сформували рекордний урожай зерна в 11,5-12,4 т/га. Генетичний потенціал його нових гібридів кукурудзи (Богун, Метеор 317 МВ: Аметист) сягає 14-16 т/га зерна і понад 100 т/га листко-стеблової маси. Створено вже п'яте покоління гібридів кукурудзи, придатних для виробництва біопально-го. Сорти пшениці озимої, жита, тритикале, гібриди кукурудзи селекції В. В. Моргуна вже 26 років висіваються на полях України та країн СНД. Посівні площі їх у різні роки становили від 1 до 5,5 млн га. Створена з його ініціативи колекція цінних зразків пшениці і кукурудзи

в очолюваному ним Інституті визнана національним надбанням.

Утім, створити сорт - то навіть не пів справи. Бо звичайно шлях більшості селекційних новинок безпосередньо до поля непростий і тривалий. Тут, очевидно, селекціонеру належить мати особливе чуття, аби, так би мовити, зуміти влучити "в яблучко" - запропонувати виробнику те, чого він давно і з нетерпінням чекає. Це вміння - одна з граней таланту Моргуна-селекціонера. Від самих початків своєї роботи і дотепер він постійно значну увагу приділяє створенню ранньостиглих гібридів кукурудзи. Як підсумок - серія його міжлінійних гібридів (Колективний 100, Колективний 244, Ювілейний 60 та інші) одними з перших освоїли простори від Волині до Приморського краю. І саме в тому насамперед і полягала їх цінність, що вони дали змогу реально вирощувати кукурудзу, отримуючи добрі врожаї, в регіонах, де до цього її не висівали на зерно, оскільки просто не достигала. Останніми роками інститут запропонував виробництву нове покоління гібридів кукурудзи (Зорень, Титан 220 СВ, Комета МВ, Богун, Аметист та інші), генетичний потенціал яких сягає 13-16 т/га зерна. А серед них - і гібриди, придатні для виробництва біопального. Минулий рік був у край несприятливим за погодними умовами. Але й при цьому чимало господарств і, навіть, загалом районів, де використовують ці гібриди, отримали на круг по 8-10, а подекуди-й 12 тонн сухого зерна кукурудзи. Не випадково останніми роками кукурудза поволі починає витісняти з полів інші зернові культури, що поступаються їй за продуктивністю.

А візьмімо пшеницю озиму. Застосовуючи новітні методи селекції, протягом останніх років в інституті створено цілу низку високоінтенсивних, універсального використання сортів. Широкий асортимент їх, як правило, дає змогу задовольнити потреби виробників практично всіх зон країни.

До речі, інститут не чекає, доки виробництво зверне увагу та оцінить його селекційні новинки, а й цілеспрямовано працює над якомога швидшим їх впровадженням у виробництво. Як правило, вони постійно широко представлені на демонстраційних полігонах у різних областях України, а також сусідніх країн. Як

що ж ви захотіли побачити все розмаїття тутешніх сортів та гібридів - відвідайте традиційний "День поля", що став в інституті вже доброю традицією. Бажаєте в деталях освоїти пропонувані науковцями новітні технології вирощування їх сортів та гібридів - завітайте до створеного знову ж таки з ініціативи В. В. Моргуна спільно зі швейцарською фірмою "Сингента" "Клубу 100 центнерів".

За його безпосередньої участі створено мережу базових господарств Інституту у різних зонах країни. Тут під його науковим керівництвом розроблено і впроваджено систему насінництва озимої пшениці, що дає змогу забезпечувати насінницькі господарства оригінальним насінням нових сортів одразу ж після їх державної реєстрації.

На сьогодні очолюваний академіком В. В. Моргуном Інститут фізіології рослин і генетики НАН України вийшов на принципово новий рівень впровадження наукових розробок у виробництво. Інститут, по суті, став флагманом Національної академії наук з розробки проблем аграрного сектора.

В. В. Моргун зробив вагомий внесок у скарбницю наукових знань. Загальний науковий доробок В. В. Моргуна - понад 460 друкованих праць, у тому числі 6 монографій, серед яких широковідомі "Мутационная селекция пшеницы", "Экспериментальная изменчивость кукурузы" та ін., а також 102 авторських свідоцтв і патентів. Володимир Васильович Моргун присвятив науці все своє життя. Його праці відзначаються оригінальністю і логічністю, новизною підходів, широтою поглядів і прагненням свої наукові розробки довести до практичного застосування. Володимир Васильович підтримує тісні наукові зв'язки з зарубіжними науковцями, бере активну участь у міжнародному науковому співробітництві з іноземними науковими установами.

Водночас В. В. Моргун - талановитий організатор науки, досвідчений вихователь наукових кадрів. Під його керівництвом захищено 14 кандидатських і 6 докторських дисертацій. В. В. Моргун - засновник і керівник широковідомої наукової школи з експериментального мутагене-

зу та теоретичних основ селекції рослин. Багато сил та енергії В. В. Моргун віддає науково-організаційній діяльності. Він координує наукові дослідження з питань фізіології, генетики і селекції рослин, протягом багатьох років був заступником ака- деміка-секретаря та є членом Бюро Відділення загальної біології НАН України. В.В. Моргун - член Міжвідомчої комісії з питань біологічної та генетичної безпеки при РН БО України, член колегії Міністерства аграрної політики України, заступник голови секції Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки. Президент Українського товариства фізіологів рослин, неодноразово обирався Президентом Українського товариства генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова, є головою спеціалізованої ради Інституту фізіології рослин і генетики НАН України із захисту докторських і кандидатських дисертацій за спеціальностями "фізіологія рослин" і "генетика", головним редактором журналу «Фізіологія і біохімія культурних рослин», членом редколегій журналів «Цитологія і генетика», «Науковий вісник Ужгородського університету (Серія: Біологія)», «Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин», «Насінництво». Визначні особисті заслуги В. В. Моргуна перед Українською державою у розвитку вітчизняної науки принесли йому заслужений авторитет і повагу. Він - двічі Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1982 та 1997 рр.) т.~ Державної премії СРСР (1986 р.), премії президентів академій наук України, Білорусі і Молдови (2002 р.), премії ім. В. Я. Юр'єва НАН України. Йо

го нагороджено орденом "Знак Пошани", орденом Жовтневої революції", орденом Князя Ярослава Мудрого V ступеня, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, нагрудними знаками "Знак Пошани" Мінагрополітики та Київського міського голови, почесними грамотами Президента Національної академії наук України та численними медалями, дипломами і грамотами. Йому присвоєно звання "Кращий винахідник сільського господарства СРСР", "Кращий винахідник Академії наук УРСР", "Винахідник року НАН України у 2004 р.", почесні "Заслужений діяч науки і техніки України" (1998 р.). Його та педагогічна діяльність високо оцінюється за межами нашої країни. У 1997 р. Американський біографічний інститут - головний біографічний центр про видатних діячів науки і культури всього світу - присвоїв Володимирі Васильовичу почесне звання "Людина 1997 року". У 2001 році він став почесним академіком Угорської академії наук. У 2004 р. Східноукраїнський біографічний інститут визнав В. В. Моргуна Лауреатом номінації "Лідер України" за професійні заслуги. Того ж року йому присвоєно звання "Лідер агропромислового комплексу 2004 року". За особливі заслуги в розбудові національної освіти і науки В. В. Моргуну у присвоєні звання Почесного професора Національного аграрного університету (2000 р.) і Подільського державного аграрно-технічного університету (2007 р. та звання Почесного доктора Ужгородського національного університету 2005 р.).

Одне слово, це справді непересічна особистість, що пройшла нелегкий шлях від сільського хлопчика до визнаного в Україні і за її межами вченого. Побажаємо ж шанованому ювіляру нових творчих успіхів, доброго здоров'я на довгі роки!